Україні на початку XX століття: консерваторій у Києві, Одесі у 1913 і Глухові Чернігівської губернії (нині Сумська область), пізніше у Львові й Донецьку. Першими викладачами-фаготистами були С. Дуда і Г. Гаугер. Таким чином, процес розвитку школи виконавської майстерності гри на фаготі в Україні вийшов на новий етап, крокуючи до нових обріїв професійного вдосконалення.

Висновок. Таким чином, ми прийшли до висновку, що українська фаготова школа має глибоке історичне коріння.

1. Богданов В.О. Історія духового музичного мистецтва України (від витоків до початку XX ст.).: Монографія. – Харків: ФОП Сілічев, 2007. – 350 с.

2. Богданов О.В. Деякі загальні міркування про роботу класів духових інструментів у музичних училищах при відділеннях ІРМТ Києва, Харкова та Одеси (1870 – 1917 рр.) 8/ 2006.

3. Григор'єв Г.М. Характеристика і класифікація духових та ударних музичних інструментів та правила їх використання: Методичний посібник / Г.М. Григор'єв. – Київ, 2007. – http://www.culturalstudies.in.ua/PDF/grigoriev2/pdf

4. Лошков Ю.І. Диригентське оркестрове виконавство і вітчизняне аматорське музикування (початок XIX ст.)/ Ю.І. Лошков. – 2006. – № 10. – С. 75 – 84, – http://www.nbuv.gov.ua/articles/2006/061jibxc.pdf

5. Миклашевський И. Музична і театральна культура Харкова XVIII – XIX ст. / И. Миклашевський. – К.: Наукова думка, 1967. – 160 с.

6. Рудчук Ю.А. Духова музика України у XVIII – XIX століттях 2001 года: автореф. дис… канд. мистецтвознав.: 17.00,01 / Ю.А. Рудчук; Держ. акад. керів. кадрів культури і мистец. – К., 2001. – 19 с.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2010

УДК 377.035.3

Микола Вовковінський, *кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії професійної орієнтації і виховання Інституту професійно-технічної освіти АПН України, м. Київ*

ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНІКИ ВИКЛАДАЧА ЩОДО ПРОФОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВ ПТНЗ

У статті розглянуті шляхи активізації пізнавальної діяльності учнів ПТНЗ засобами педагогічної техніки, елементи якої повинен використовувати викладач у своїй роботі.

Ключові слова: *педагогічна техніка, компоненти внутрішньої і зовнішньої педагогічної техніки.*

Літ. 17.

Николай Вовковинский

СРЕДСТВА ПОВЫШЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕХНИКИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ПРОФОРИЕНТАЦИИ УЧЕНИКОВ ПТВЗ

В статье рассмотрены пути активизации познавательной деятельности учащихся ПТНЗ средствами педагогической техники, элементы которой должен использовать преподаватель в своей работе.

Ключевые слова: *педагогическая техника, компоненты внутренней и внешней педагогической техники.*

Nikolai Vovkovinskyi

MEANS OF IMPROVING TEACHING TECHNIQUES FOR TEACHER VOCATIONAL GUIDANCE VOCATIONAL STUDENTS

In the article the considered ways of activation of cognitive activity of students of vocational training school by facilities of pedagogical technique the elements of which a teacher must use in the work.

Key words: *pedagogical technique, components of internal and external pedagogical technique.*

Постановка проблеми. Важливим питанням профорієнтації учнів ПТНЗ є відповідна підготовка викладача, яка включає взаємодію "викладач-учень" та "викладач-учні". Відомо, що урок чи заняття складається із ситуативних складових, які направлені на розв'язання тактичних педагогічних завдань, але без конкретних навичок педагогічної техніки важко практично здійснювати активізацію пізнавальної діяльності учнів. Дану проблему також мало вирішити і довготривале розв'язування різних педагогічних задач. Володіння ж педагогічною

технікою значно прискорює таку підготовку і спрямує викладача на успішну і ефективну взаємодію з учнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На проблему педагогічної техніки викладача, як основи його взаємодії з учнями та профорієнтації учнів ПТНЗ займалися такі дослідники, як Д.О. Закатнов, І.А. Зязюн, А.С. Макаренко, В.О. Радкевич, І.П. Раченко, В.Є. Скульська, С. Фукуяма та ін. [3, 7, 5, 9, 11, 16]. Але проблема не вирішена і є однією з актуальних проблем викладання в ПТНЗ.

Мета статті. Метою даної статті є показати важливість педагогічної техніки викладача ПТНЗ у процесі проведення профорієнтаційної, а також навчальної та виховної роботи з учнями.

Виклад основного матеріалу. Теорія і техніка тісно переплітаються між собою у будь-якому виді діяльності (зокрема, техніка володіння музичними інструментами, спорт: бокс, футбол та ін., сфера обслуговування: робота з людьми, слюсар-столяр: техніка володіння відповідними інструментами тощо) і бере свій початок з виховання професійно важливих якостей та умінь педагогічного працівника. Подібне відноситься і до всіх інших видів діяльності людини більш ою чи меншою мірою. Приміром, хірург повинен досконало володіти технікою проведення операцій, тому що будь-яке упущення техніки може призвести до непоправних наслідків його пацієнта. Проте, у деяких випадках недостатність володіння технікою суттєво не позначається на житті і діяльності людини. Наприклад, техніка володіння м'ячем футболіста на футбольному полі або танцюриста на сцені дають нам естетичну насолоду і будь-яке упущення техніки приносить тільки розчарування: критичні ситуації і фатальні випадки дуже рідкісні. Те ж саме можна сказати і про інші види спортивних змагань та види професійної діяльності людини.

Проте в будь-якому виді діяльності, в тому числі і педагогічній, техніка повинна гармонійно поєднуватись з теоретичною підготовкою. Якщо не дотримуватись такого злагодженого поєднання, то це може призвести до "лікбезу" [2, 6] (наявність психолого-педагогічних, методичних і теоретичних знань, але відсутня техніка) або "кустарщини" (відсутність психолого-педагогічних, методичних і теоретичних знань). Такий підхід відноситься до будь-якого виду діяльності, не тільки педагогічного. Зокрема, К.С. Станіславський, вказував на те, що техніка є стрижнем у творчій роботі актора і заперечувати її можуть тільки дилетанти [14, 403, 406, 409].

Таким чином, педагогічна техніка є однією з основних складових професійної підготовки педагога та його майстерності і творчості безпосередньо на робочому місці. Іншими словами, недостатньо володіти тільки теорією, потрібна ще і техніка. Такий підхід дуже вдало, на наш погляд, підкреслював С.Т. Шацький, який стверджував, що замість того, щоб закликати вчителя до творчості, потрібно вчити його вмінню виконувати ту чи іншу педагогічну роботу, яка називається педагогічною технікою: відсутність техніки є наше загальне лихо [10, 80]. Можна наводити багато прикладів висловлювань і доводів визначних людей і педагогів щодо значення техніки в діяльності людини, але зупинимося на важливості застосування педагогічної техніки в практиці роботи викладача ПТНЗ.

Отже, педагогічна техніка включає такі компоненти ***внутрішньої*** техніки: **особистісно-рефлексивна взаємодія** (педагогічна інтуїція, емпатія, толерантність, комунікабельність, емоційне самовладання; **елементи артистизму**: фантазування, емотивність, імпровізація); **вдосконалення мислення і образної пам'яті** : мислення – практично-дійове, наочно-образне, словесно-логічне; **пам'ять**: зорова, слухова, рухова і ***зовнішньої***: знаково-контексна взаємодія (**вербальна комунікація** – діалогічна і монологічна мова); **невербальна і авербальна комунікація**; **розвиток органів відчуттів** (дистантні рецепції): зір, слух, голос.

Характеризуючи дані компоненти педагогічної техніки, можна сказати:

1. Педагогічна інтуїція – це здатність підсвідомо визначати стан іншої людини або інстинктивне розуміння, передбачення чогось, передбачення ходу подій [8, 493]. За психологічним словником інтуїція означає "знання, яке виникає без усвідомлення шляхів і умов його отримання" [4, 127].

Інтуїція набуває особливого значення в процесі педагогічної взаємодії вихователя і вихованців, викладача та учнів, тому що в багатьох випадках вона дуже часто допомагає педагогам приймати швидкі або миттєві рішення, підказує їм раціональний розв'язок педагогічної ситуації. На важливості інтуїції в педагогічній діяльності наголошував А.С. Макаренко. Він вводить поняття "психологічної пильності", яку необхідно розвивати на основі спостережливості. Вона тісно пов'язана з інтуїцією, якою вчитель зобов'язаний володіти і за першим поглядом, судженням, враженням, за зовнішніми показниками, за певними найменшими "завитками особистості" відносно точно передбачати, хто зробив певний вчинок, його причини й мотиви [5, 342].

Таким чином, надзвичайно важливо розвивати

викладачу ПТНЗ творчу інтуїцію, як основу духовного самопізнання і професійної реалізації.

2. Емпатія є близькою до педагогічної інтуїції і характеризується передбаченням внутрішнього стану іншої людини. З педагогічної точки зору емпатію можна визначити, як здатність педагога ідентифікувати себе з учнем. В.П. Шейнов зазначає, що тільки за допомогою емпатії можна зрозуміти, "що співбесіднику буде приємно почути" [17, 209]. Це можливо в тому випадку, коли викладач знаходиться в хорошому емоційному тоні і не втрачає свого власного "Я". Тому, коли викладачі емпатійні, їхні учні досягають більшого й отримують повніше задоволення від перебування в ПТНЗ. За Д. Максвеллом "справжня харизма (уміння поставити себе на місце іншої людини) властива тим лідерам, які перш ніж думати про себе, розмірковують про навколишніх і про те, що їх турбує" [6, 18]. Тому емпатія в багатьох випадках попереджає або внеможливлює конфліктні ситуації.

3. Толерантність (від лат. tolerantia – терпимість) [12, 1332] означає терпиме, не надмірно вимогливе ставлення до іншої людини або групи людей. З цієї точки зору толерантність повинна бути обов'язковою умовою успішної роботи викладача ПТНЗ.

Таким чином, толерантність важливе вміння викладача, яке доповнює інші складові педагогічної техніки.

4. Комунікабельність (від пізньолатинського communicabilis – сполучний, сполучений) [12, 609] – це уміння приживатись у колективі, що є значущою особливістю успішної особистісної взаємодії викладача й учнів. У психології спілкування – це вміння налагоджувати контакти, здатність до конструктивного й взаємозбагачувального спілкування з іншими людьми. Комунікабельність є однією з найважливіших особистісних якостей педагога для успішної соціальної взаємодії, яка торкається як професійних, так і особистісних відносини з іншими людьми.

Отже, комунікабельність повинна бути притаманною викладачу ПТНЗ, як складова внутрішньої техніки, тому що він покликаний навчати і виховувати майбутніх громадян гуманним взаємовідносинам один з одним.

5. Емоційне самовладання – це здатність володіти собою, витримка, холоднокровність, яке в навчальному процесі зумовлюється специфічними особливостями. В.О. Сухомлинський писав, що "величезною мірою педагогічна мудрість залежить від того, наскільки вміло ми володіємо своїми почуттями" [15, 617]. Тому володіння собою й витримка набуваються на основі самопізнання, вміння контролювати свої почуття й емоції, що веде до педагогічної мудрості. Для цього потрібно вчитися керувати своїм емоційним станом, мати відповідний стиль керівництва, позицію, такт і манеру спілкування. Іншими словами, емоції, відчуття і почуття відіграють важливу роль у роботі викладача, тому що чим яскравішим, різнобічнішим є переживання педагога на занятті, тим більше він самоутверджується в свідомості учня, як людина, старший товариш, готовий завжди прийти на допомогу.

Таким чином, емоційне самовладання є ніби цементуючою складовою педагогічної діяльності викладача, яке виражається в співвідношенні між збудженням і гальмуванням і є ніби золотою серединою, на яку повинен орієнтуватися викладач ПТНЗ.

6. Коли передача педагогічного впливу природними прийомами не приводить до відповідного результату, то викладачу ПТНЗ потрібно застосовувати артистичні прийоми і включити додаткові можливості відповідно до зміни ситуації в процесі навчально-виховної роботи.

Фантазування – здатність до творчого уявлення, сприймання, вигадки, вимислу. **Емотивність** – підвищена емоційна чутливість, уміння розуміти, сприймати інших, прийти на допомогу. **Імпровізація** – оперативне оцінювання ситуації і прийняття рішення зразу, без попереднього логічного обдумування на основі попереднього досвіду, педагогічних знань, ерудиції і органічне втілення його в спілкуванні з дітьми.

7. Практично-дійове, наочно-образне і **словесно-логічне мислення** є компонентами педагогічної техніки, тому що за допомогою даних видів мислення безпосередньо розв'язуються "ситуативні" і частково "тактичні завдання", які постають перед викладачем у процесі його взаємодії з учнями.

Практично-дійове мислення характеризується кмітливістю, здогадливістю і швидкістю розв'язання педагогічних задач, на яке потрібно налаштовуватись викладачу. На відміну від практично-дійового, **наочно-образне мислення** характерне об'ємністю сприйняття, воно дозволяє людині більш багатогранно і урізноманітнено відображати об'єктивну реальність. Тому викладачу потрібно набувати вміння об'ємно сприймати і оцінювати різноманітні ситуації і приймати правильні рішення. Для цього бажано аналізувати свою навчальну і виховну взаємодію з групою учнів у цілому, а також з кожним учнем

зокрема. Узагальнюючим поняттям серед охарактеризованих видів мислення як компонентів педагогічної техніки, є **словесно-логічне мислення**, яким повинен оволодіти викладач. Воно дещо пов'язане з наочно-образним мисленням у плані об'ємності сприйняття, але відрізняється більшою абстрактністю для засвоєння понять, що важливо для вироблення свого індивідуального стилю взаємодії з учнями.

Усі охарактеризовані види мислення тісно пов'язані між собою. Цей взаємозв'язок зумовлений тим, що фактично ми не здійснюємо ніяких практичних дій (практично-дійове мислення) без того, щоб у нас не виник відповідний образ дії (наочно-образне мислення) і щоб ми словесно не позначили ту чи іншу дію (словесно-логічне мислення).

8. Велику роль для педагогічної діяльності викладача відіграє **образна пам'ять**, яка має значення професійної, тому що її потрібно використовувати, першою чергою, для запам'ятовування імен і прізвищ учнів та їх батьків, відповідей учнів і їх оцінок тощо (зорова, слухова).

Загальновідомо, що пам'ять – основа розуму людини. Особливо це актуально для викладача, який повинен мати енциклопедичні знання, щоб уміти вчитись самому і вчити дітей. Для викладача ПТНЗ важливі такі види пам'яті: зорова, слухова, рухова.

Зорова пам'ять необхідна, наприклад для запам'ятовування навчального тексту або розміщення учнів у майстерні тощо. **Слухова** – для запам'ятовування імен і прізвищ учнів, розпізнавання звуків роботи верстатів, голосу учнів тощо. **Рухова** – цей вид пам'яті є базою для формування трудових навичок і робочого переміщення учнів у майстерні.

Всі ці види пам'яті взаємопов'язані між собою і сприяють розвитку сенсорних умінь (**зору, слуху,** сприйняття **часу** і **руху**). Рухова пам'ять сприяє засвоєнню координації рухів, що важливо для набуття трудових умінь і навичок. Наприклад, люди, в яких переважає рухова пам'ять, краще запам'ятовують текст, прізвища та імена учнів. Рухова пам'ять є основою для зорової і слухової. Своєю чергою зорова і слухова пам'ять сприяють кращому відчуттю часу, що важливо при проведенні занять тощо.

Таким чином, пам'ять є однією з ключових складових педагогічної техніки викладача, без якої він не зможе повноцінно займатися навчально-виховною роботою в ПТНЗ, як і в будь-якому іншому виді діяльності.

9. Говорячи про зовнішню техніку, до якої належить мова (діалогічна і монологічна), можна сказати, що це основний засіб **вербального** комунікативного зв'язку між учителем і учнем, який органічно поєднується з невербальною і авербальною комунікаціями.

У народній приказці говориться: "Не одяг красить людину, а добрі діла". Тому потрібно навчатися думати про зовнішній вигляд, але при цьому важливо не забігати наперед, але й надто не відставати від інших. В усьому потрібна міра або, як говориться, "золота середина". Це важливо й тому, що викладач для учнів є прикладом в усьому і, зокрема в тому, як він одягається, яка в нього постава, як ходить, жестикулює (**невербальна** комунікація); який в нього голос, мова, як розмовляє з учнем в різних ситуаціях (**вербальна** комунікація). Тому важливо постійно пам'ятали про це і привчали себе до контролю своєї поведінки. **Авербальна** комунікація, або авербальні дії це дії з предметами та тілесні рухи (почісування і потирання рук тощо).

Невербальну комунікацію називають **пантомімікою**. Поняття пантоміміки (від гр. pantomimos) буквально означає відтворювання наслідуванням. Отже, пантоміміка означає рухи тіла, рук і ніг, м'язів обличчя, тобто невербальна взаємодія, яка підсилює вербальні засоби (мову: діалогічну, монологічну), що є основними в роботі вчителя. Якщо відсутня відповідна пантоміміка, то учні не зможуть належним чином сприйняти пояснення викладача.

До основних елементів пантоміміки відноситься постава, хода, жести та робочі пози – за столом і біля дошки.

Наприклад, правильна постава сприяє відчуттю внутрішньої гідності і впевненості в собі, що є досить важливим під час проведення заняття. Дуже непривабливою є та людина, яка сутула, з опущеною головою, в'ялими руками, що підкреслюють внутрішню слабкість і невпевненість. Особливо це відноситься до тих дій, коли викладач уходить до аудиторії, як дивиться і вітається. У всіх цих деталях, тобто поглядах, жестах і рухах діти повинні відчувати силу, впевненість, привітність і спокій.

Таким чином, правильна постава – плечі прямі, дещо напрямлені (за відчуттям) уперед, живіт утягнутий, спина і шия рівні, а підборіддя ледь опущене, руки злегка зігнуті в ліктях. При цьому комірець не повинен з'їжджати назад, тягнучи за собою і плечі, і поли піджака. Не потрібно совати ногою, переминатись, покачуватись, триматись за спинку стільця і опиратись руками на стіл. Неестетично ходити впоперек аудиторії і по колу при поясненні. Можна тільки вздовж рядів столів

до середини. Хода – тверда, на повну ступню, з обов'язковим випрямленням колін. Ступні і коліна повинні бути паралельними, а не розгорнутими і не розставленими широко в сторони, руки ледь помітно допомагають ритмові ходьби.

Як правило, кожна людина в процесі розмови "допомагає" собі, рухаючи руками, тобто жестикулює. Але жести повинні бути помірними, стриманими, округлими. Такі жести називаються описовими. Є також психологічні жести. Наприклад, рука піднята вгору на рівні голови, означає: "Увага!" В той же час неестетично часто різко помахувати руками.

Характеризуючи вербальний взаємозв'язок викладача з учнями, потрібно відзначити, що найбільш поширеною є діалогічна і монологічна мова. Діалогічна мова великою мірою ситуативна, тому що залежно від певної ситуації відбувається діалог між викладачем і учнем.

Монологічна мова розвинулась на основі діалогічної. Вона потребує значної підготовки, тому що в діалогічній мові не так помітні обмовки, незакінчені фрази, неточне використання слів. Монологічна мова тісно пов'язана із словесно-логічним мисленням, тому що вона вимагає уявлення процесу побудови монологу у відповідній послідовності, з незаперечними доказами та граматично і стилістично правильно побудованими реченнями. Найпоширенішими формами монологічної мови в навчанні, звичайно, є розповідь і пояснення, в які вклинюється діалогічна мова (бесіда), залежно від ситуації, яка складається в процесі навчання. Тому монологічна мова потребує від викладача поглибленої і всебічної підготовки, передбачення відповідей на запитання учнів тощо.

З іншого боку, якщо мова вашого тіла не відповідає словесній формі, то відправлене вами послання буде деформоване. Наприклад, спокійний стан людини підтверджується відкритим поглядом, розслабленими м'язами обличчя і очей (очі не ховаються і не "свердлять" співбесідника) тощо, коли навпаки – не сприятиме взаєморозумінню. Тому поряд з вербальною комунікацією і для її підтримання на певному рівні потрібна відповідна невербальна та авербальна . Міжособистісний простір і візуальний контакт, як параметри невербальної, і деякою мірою, авербальної комунікації, пов'язані із зором і слухом, відіграють важливу роль у взаємовідносинах з учнями. Так, викладач, який не дивиться, не прислухається до учнів, наприклад, у процесі вивчення нового матеріалу, не зможе знайти внутрішнього особистісного взаєморозуміння з ними.

Визначаючи характерні особливості невербальної комунікації, передусім потрібно наголосити на міжособистісному просторі (неусвідомлена дистанція між учасниками спілкування). Дистанцію до 45 см прийнято вважати інтимною, 45 – 1 м 20 см – персональною, 1 м 20 см – 4 м – соціальною, 4 – 7 м – публічною. Зміна дистанції – прийом привернення уваги під час уроку, скорочення дистанції – посилює вплив [7, 56].

Дії з предметами також відіграють важливу роль у загальній комунікаційній взаємодії викладача з учнями. Вони називаються **авербальною** комунікацією або **авербальними діями** і є діями з предметами та тілесними рухами (почісування і потирання рук тощо). Потрібно вміти правильно показати процес, явище, принцип дії за допомогою наочності, вибирати правильну позицію біля предметів навчальної дії. Особливо це стосується професії викладача ПТНЗ, коли важливе значення має робота з навчальною дошкою і крейдою, за допомогою яких він повинен уміти зображувати схеми, креслення, позначення, а також раціонально використовувати простір навчальної майстерні для показу будови верстатів, інструментів та прийомів роботи з ними (авербальна взаємодія).

При цьому, в процесі вербально-невербальної і авербальної взаємодії, бажано уникати наступних негативних звичок: "покачування, переминання з ноги на ногу, звичка триматись за спинку стільця, крутити в руках сторонні предмети, почісувати голову, потирати ніс, смикати себе за вуха". Такі дії не сприяють позитивному іміджу викладача і стають предметом глузування учнів. Це може призводити до відповідної реакції вчителя, в результаті чого виникає конфліктна ситуація. Також, існують деякі жести, які принижують гідність людини, в тому числі і учня. До них відносяться: "фамільярне підкликання вказівним пальцем", "говори-говори" – покачування приставленою до прикритого рота кисті руки зверху вниз" тощо [13, 261, 265, 278].

Отже, техніка вербальної, невербальної та авербальної комунікації потребує постійного контролю і тренування з метою викорінення негативних звичок і закріплення таких, які в сукупності з іншими необхідними технічними прийомами забезпечать відповідну ефективність навчального процесу.

10. Важливе значення для продуктивної взаємодії викладача і учнів є розвиненість органів відчуттів, або, так званих, **дистантних рецепцій** (рецепція – від лат. reception – прийняття). До них відносяться зір і слух, які

відіграють значну роль в емпатійному сприйнятті іншої особистості. О.О. Бодалев зауважував, що "через те, що на обличчі знаходяться найважливіші дистантрецептори" (слух, зір), а також "від обличчя виходить голос", то їх потрібно, звісно, регулювати таким чином, щоб учень мав змогу відповідним чином сприймати настанови викладача [1, 118 – 121]. Звичайно, кожна людина відповідно реагує на ту чи іншу ситуацію у взаємовідносинах з іншими людьми, виходячи із свого досвіду, інтелектуального розвитку, самопочуття, темпераменту, емоційного стану, але викладач завжди повинен тонко відчувати й бачити різні емоційні переживання кожного учня, вміти вислухати його.

Висновки. Таким чином, задоволення, яке людина отримує від життя, залежить від її здатності вчитися. Поки людина не вияснить для себе для чого вона вчиться, вона не зможе зробити навчання розумною і продуктивною діяльністю. Вагомою особливістю в роботі викладача є вміння бачити, чути і розуміти, як учні сприймають навчальний матеріал. Це важливо тому, що учнів потрібно вчити вмінню вчитися.

1. Бодалев А.А. Личность и общение /Алексей Александрович Бодалев. – М.: Междунар. пед. акад., 1995. – 328 с. – (Избранные психологические труды).

2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / Андрей Александрович Вербицкий. – М.: Высшая школа, 1991. – 207 с.

3. Закатнов Д. Навчання старшокласників за програмами професійної освіти у США / Д.Закатнов // Професійно-технічна освіта. – 2009. – № 3. – С. 32–35.

4. Краткий психологический словарь [сост. Л.А. Карпенко]. – М: Политическая литература, 1985. – 431 с.

5. Макаренко А.С. Педагогическая поэма: избр. соч. в 3-х т. / А.С. Макаренко. – К.: Радянська школа, 1984. – Т. 1. – 517 с.

6. Максвелл Д. 21 обязательное качество лидера / Джон Максвелл; [пер. с англ. Е.Г. Гендель]. – Мн.: ООО "Попурри", 2004. – 176 с.

7. Педагогічна майстерність: [підручник] [І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І.А. Зязюна. – [2-е вид., допов. і переробл.]. – К.: Вища школа, 2004. – 422 с.

8. Психологія: [підручник для студ. вищих навч. закл.] / [Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.]; за ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2001. – 560 с.

9. Радкевич В. Престиж робітничої професії / В. Радкевич // Професійно-технічна освіта. – 2009. – № 3. – С. 4 – 6.

10. Раченко І.П. Принципи наукової організації педагогічної праці / І.П. Раченко // Хрестоматія: педагогічна творчість і майстерність (укл. Н.В. Гузій). – К.: ВІПОЛ, 2000. – С. 78 – 81.

11. Скульська В. Професійне навчання незайнятого населення: сучасний стан і проблеми / В. Скульська / / Професійно-технічна освіта. – 2009. – № 3. – С. 18 – 20.

12. Советский энциклопедический словарь / (под ред. А.М. Прохорова). – М.: Советская энциклопедия, 1984. – 1600 с.

13. Современный язык жестов / (авт.-сост. И.Н. Кузнецов). – М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2006. – 448 с.

14. Станиславский К.С. Моя жизнь в искусстве: собр. соч. в 8-ми т. / К.С. Станиславский. – М.: Искусство, 1954. – Т. 1. – 516 с.

15. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу: вибрані твори в 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.1. – С. 403 – 637.

16. Фукуяма С. Теоретические основы профессиональной ориентации / С. Фукуяма. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 108 с.

17. Шейнов В. П. Скрытое управление человеком (психология манипулирования) / Виктор Павлович Шейнов. – Мн.: Харвест, 2003. – 848 с.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2010

"Ті храми, куди збираються юрби в надії на оздоровлення через прикладання до святих мощей і кроплення свяченою водою, притягують забобонних і відштовхують людей Віри. Мабуть у всі часи Церкву рятують н онконформісти, подвижники, безкорисливі служителі Бога, ні за що не згодні служити "князеві світу" Саме їх і шукає сучасна людина, яка прагне води живої і шукає дороги до джерел.

Євген Сверстюк
український письменник, громадський діч